

Plattegrond van Beeckestijn uit 1742 opgedoken

Christian Bertram

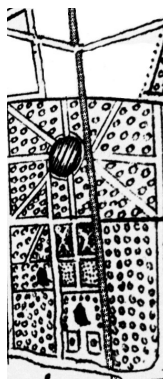
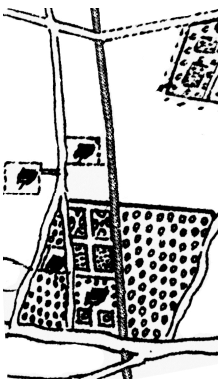
De buitenplaats Beeckestijn in Velsen-Zuid illustreert voor tuinhistorici de stapsgewijze overgang van een geometrische naar een landschappelijke tuin. Dat is al langer bekend. Een recent teruggevonden kaart uit 1742 brengt het moment in beeld waarop de geometrische tuinstijl op Beeckestijn voor het eerst concurrentie kreeg. De buitenplaats dankt haar faam vooral aan de zogenoemde 'kaart van Michael'.¹ Op deze plattegrond uit 1772 van de architect, tuinontwerper en boomkweker Johann Georg Michael (1738-1800),² zijn verschillende stadia van de achttiende-eeuwse tuinontwikkeling in één aanleg, in vredige co-existentie te zien: geometrische indeling, stijf slingerende rococopaden en vrijere, landschappelijke vormen.³

Beeckestijn in beeld

Hoe de tuin er vóór 1772 in detail uitzag, was veel minder goed gedocumenteerd.

Behalve op tekstbronnen en een terug redenerende interpretatie van de plattegrond van 1772 was ons beeld van de geometrische tuin van Beeckestijn tot nu toe vooral gebaseerd op een vijftal visuele bronnen. Twee van deze bronnen zijn kleine schetsmatige plattegrondjes, zie afb. 1 en 2, van Beeckestijn op kaarten van Kennemerland uit respectievelijk rond 1715 en 1730.⁴ Hierop is vooral de groei van Beeckestijn in het eerste kwart van de achttiende eeuw te zien, en de grote lijnen van de indeling.

De drie resterende bronnen zijn prenten uit topografische plaatwerken van rond 1730, een in *Hollands tempe verhérelykt* uit 1728⁵ en twee in *Het zegenpralent Kennemerlant* uit 1730/32.⁶ De kaart van rond 1730 en de drie prenten laten de geometrische aanleg van Beeckestijn zien ten tijde van Lubbert Adolf baron Torck (1687-1758) en diens echtgenote Petronella Wilhelmina van Hoorn (1698-1764).



Afb. 1: Uitsnede uit Nieuwe kaart van 't Baljuwschap van Kennemerland. Getekent en uitgegeven door de weduwe N Visscher, ca. 1715. Bron: *Provinciale Atlas Noord-Holland in het Noord-Hollands Archief, Haarlem* en afb. 2: Uitsnede uit kaart Gedeelte van Noort Kennemerlant, Getekend door waarschijnlijk Hendrik de Leth, uitgegeven in Amsterdam door Andries de Leth, ca. 1730. Bron: *Provinciale Atlas Noord-Holland in het Noord-Hollands Archief, Haarlem*

Eigendom en gebruik

Van Hoorn was de weduwe van de eerdere eigenaar van Beeckestijn, Jan Trip jr. (1691-1721). Trip had in zijn testament eigendom en gebruik van Beeckestijn gesplitst. Eigenaar werd de zoon van Trip en Van Hoorn, Jan Willem Trip (1716-1738). Van Hoorn mocht gebruik maken van huis en landerijen en had recht op de tiende (het zogenoemde vruchtgebruik). Bij haar tweede huwelijk met baron Torck in 1723, bleef haar zoon Jan Willem eigenaar en deelden de kersverse echtlieden Van Torck-Van Hoorn in het gebruiksrecht van Beeckestijn.

Jan Willem trouwde in 1735 in Engeland met Lady Catherine Grey gravin van Stamford (1711-1748). Het huwelijk was niet van lange duur, Jan Willem Trip overleed al in 1738 in Engeland. Kennelijk ging Beeckestijn als zijn eigendom over op zijn echtgenote Catherine Grey: met haar schoonmoeder Petronella Wilhelmina van Hoorn verkocht zij de buitenplaats op 21 maart 1742.⁷ Koper was Jacob Boreel Jansz. (1711-1778), schepen van Amsterdam en raad en advocaat-fiscaal ter admiraliteit.⁸ (Boreel gaf een kleine dertig jaar later de 'kaart van Michael' in opdracht, waarvoor de inschrijving startte in maart 1770.⁹ In 1772 verscheen de kaart als kopergravure).

Terug naar het jaar 1742, toen Jacob Boreel Jansz, Beeckestijn kocht.

De plattegrond uit 1742

Rond de eigendomsoverdracht van 1742 tekende landmeter Jan Spruytenburgh een plattegrond van Beeckestijn, gesigneerd en gedateerd 1742. De opdrachtgever van de kartering en de precieze datum (dag en maand) in 1742 zijn op de plattegrond niet genoemd. De plattegrond kan dus óf de situatie onder de erven Trip net voor verkoop van Beeckestijn weergeven, óf de situatie onder Boreel net na de verkoop.

De plattegrond van 1742 (zie afb. 4) was tot nu toe onbekend en dook pas recentelijk op in het Noord-Hollands Archief te Haarlem.¹⁰ Vanuit welk archief of welke collectie het document in het Noord-Hollands Archief is terechtgekomen, is volgens Alexander de Bruin, de hoofdcurator van de Historisch-Topografische Atlas, nog onbekend.

Op de plattegrond is Beeckestijn vanaf de Herenweg te zien, tot net achter de grote kom in de tuin. De rafelrand boven laat zien dat de kaart oorspronkelijk groter was. Uit de opgave van de oppervlakte, 21 morgen en 161 roeden, is op te maken dat er van de kaart niet veel ontbreekt, alleen het bovenste gedeelte van het terrein, waarschijnlijk tot aan de wal tussen het geometrische en het landschappelijke gedeelte van Beeckestijn mist. Het terrein aan de overkant (ten westen) van de wal kwam pas in 1755 bij Beeckestijn.¹¹

De plattegrond uit 1742 nader bekeken

De waarde van de kaart uit 1742 ligt in een aantal interessante details die uit de bovengenoemde bronnen nog niet bekend waren. Een vergelijking van de plattegrond uit 1772 met de plattegrond uit 1742 leert het volgende:

Het hoofdgebouw, op de kaart van 1772 voorzien van zijvleugels, vertoonde zich in 1742 nog in de compacte vorm die we kennen van de prenten van rond 1730. Interessant is de relatie tussen de proporties van huis en voorplein: met de uitbreidingen van het huis na 1742 (namelijk in 1747 en 1755) diende ook de ovale grasparterre op het voorplein mee te groeien. Bij deze gelegenheid kreeg de grasparterre de verdiepte ligging van een *boulingrin*.

Aan weerszijde van het voorplein staan in 1742 al het koets- en het stalgebouw. De achterterreinen tussen deze twee bijgebouwen en de slangenmuren van de belendende noordelijke en zuidelijke moestuinen zijn in 1742 door hagen aan het zicht onttrokken.

Bedienden die bezig waren met de onderhoud van de paarden, koetsen of moestuinen dienden kennelijk zo veel mogelijk buiten het zicht van de buitenplaatseigenaren en hun gasten te blijven. De noordelijke tuin (nu kruidentuin) en de zuidelijke tuin (nu museumtuin der tuinstijlen uit 1969) met hun slangenmuren voor leifruit lijken nog niet beplant te zijn. Tussen 1742 en 1772 verrees aan de noordelijke tuin nabij de Herenweg een nieuwe tuinschuur. Wonderlijk genoeg zijn de in 1742 al zichtbare slangenmuren in 1772 als rechte muren ingetekend.¹²

Ook op het terrein achter het hoofdhuis is tussen 1742 en 1772 het nodige veranderd.

Wat in 1742 nog een leeg vierkant pleintje in de middenas direct achter het huis was, werd voor 1772 voorzien van een grote ornamentele grasvorm.

Veel intrigerender zijn echter de twee keer drie grote tuincompartimenten aan weerszijde van de middenas. De vier compartimenten tussen huis en kom achter in de tuin lijken voor het grootste gedeelte leeg te zijn. Alleen van de eerste twee compartimenten zijn (beide voor een derde) ingevuld aan de zijde van de middenas.

Waren deze compartimenten tot 1742 nog niet verder ingevuld? Zijn de 'lege' terreinen in werkelijkheid moestuinen? Of zijn vroegere invullingen recentelijk verwijderd en nog niet vervangen?

Om met de eerste mogelijkheid te beginnen: als dat deel van de tuin inderdaad vanaf 1719/1721 is aangelegd, zou je twee decennia later een volgroeide invulling verwachten. Het is niet aannemelijk dat vier van de zes compartimenten 20 jaar lang leeg zijn gebleven.

Een invulling met moestuinen is de tweede mogelijkheid. Van de tuinen met de slangenmuren achter de bijgebouwen aan weerszijde van het voorplein weten we dat ze in 1772 als moestuinen ingericht waren. De slangenmuren wijzen erop dat deze twee terreinen ook in 1742 al bedoeld waren voor zo 'n utilitaire functie.

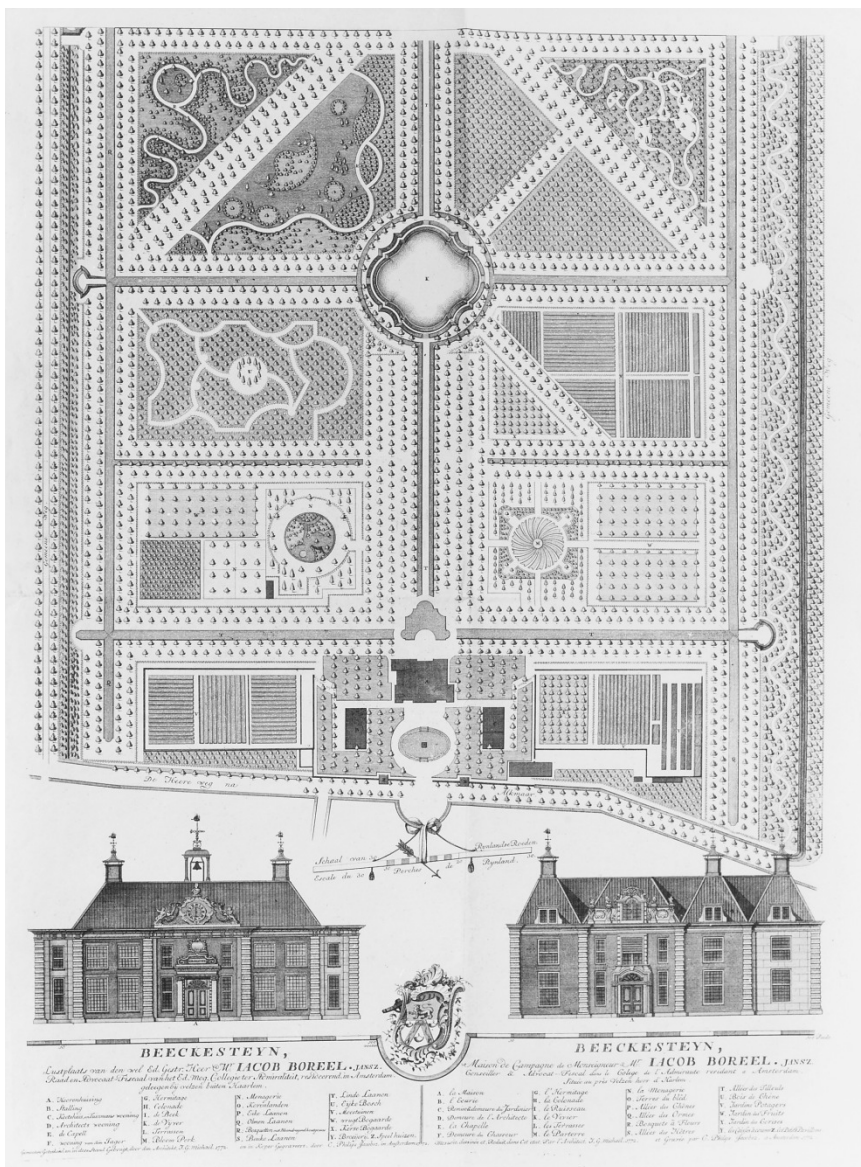
Als echter ook de 'lege' vakken aan de achterkant van het huis moestuinen waren dan zou Beeckestijn voornamelijk als warmoezeniershof ingericht geweest zijn. De rechte lanen, de menagerie en een het kleine bosquet zouden dan de enige pure sierelementen zijn geweest. Als permanente invulling voor een achttiende-eeuwse buitenplaats van rijke Amsterdamse patriciërs zou een zo grote moestuin buiten proportie zijn. Denkbaar is zo'n enorme moestuin hooguit als tijdelijke invulling in een overgangssituatie.

De voor mij meest waarschijnlijke optie is dan ook de derde: dat we op de kaart van 1742 de eerste stadia zien van een reorganisatie van de tuin met behoud van de menagerie en het bosquet op de plek van de huidige bloemenwaaier.

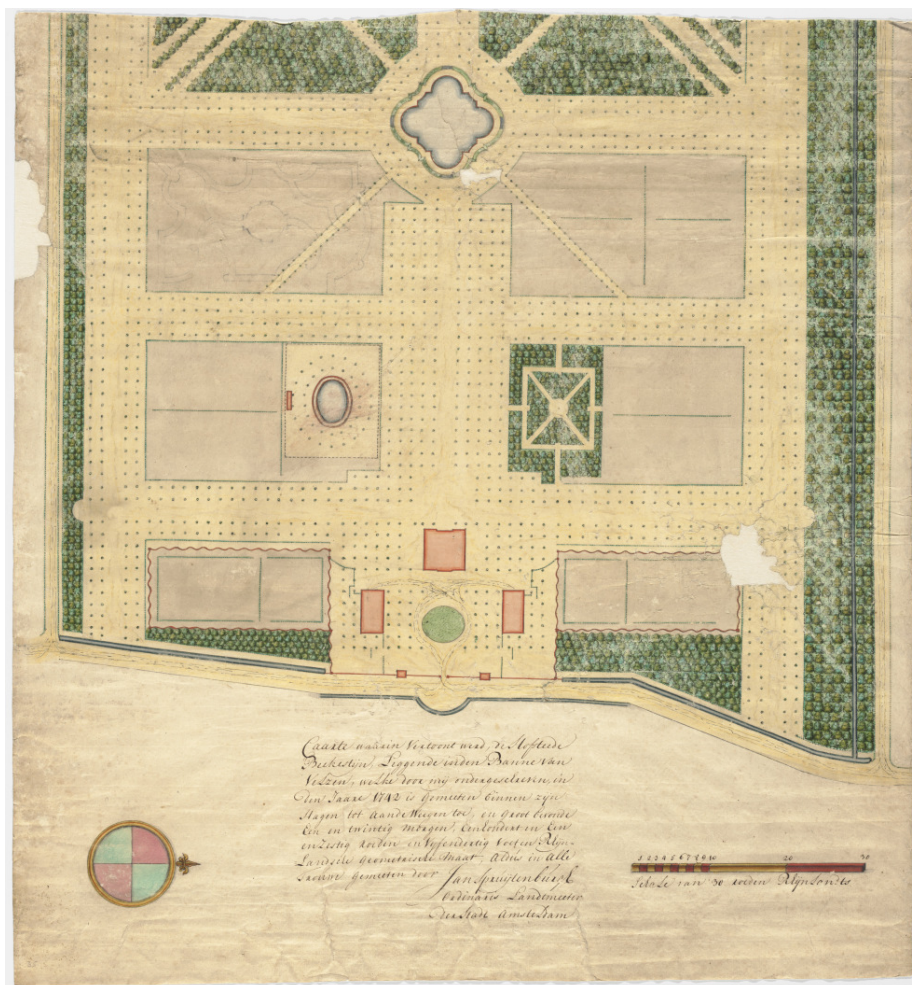
Het eerste compartiment aan de zuidzijde van de middenas (compartiment 1) is in 1742 voor een derde ingevuld met een hof met een ovale waterkom en twee omgevende ovale boomringen. Aan de zuidzijde hiervan staat een klein gebouwtje, waarschijnlijk het vogelverblijf van een menagerie. In 1772 is te zien dat het terrein van de menagerie groter is geworden, dat de ovale elementen nu rond zijn vormgegeven en dat het terrein binnen de cirkelvorm een moeilijk te duiden invulling heeft gekregen. Het menageriegebouw is nu verplaatst naar de zuidoostelijke hoek.

De tegenhanger van het menageriecompartiment, aan de noordzijde van de middenas (compartiment 2), is op de kaart van 1772 ingevuld door de befaamde bloemenwaaier van Beeckestijn.¹³ In 1742 bevond zich hier nog een eenvoudig bosquet met een lanenkruis en een rond pleintje in het midden. Het resterende deel van het terrein lijkt op een haag na leeg te zijn.

De volgende twee compartimenten aan weerszijde van de middenas (compartiment 3 en 4) zijn in 1742 nauwelijks ingevuld. Diagonale lanen lopen naar de grote kom en verdelen deze compartimenten in tweeën. Aan de achterkant (westzijde) van de grote kom lopen de diagonaallanen door in de compartimenten 5 en 6. Op deze manier ontstaat een Andreaskruis van lanen in de compartimenten 3,4,5 en 6, met de grote kom in het midden. Deze vorm is al



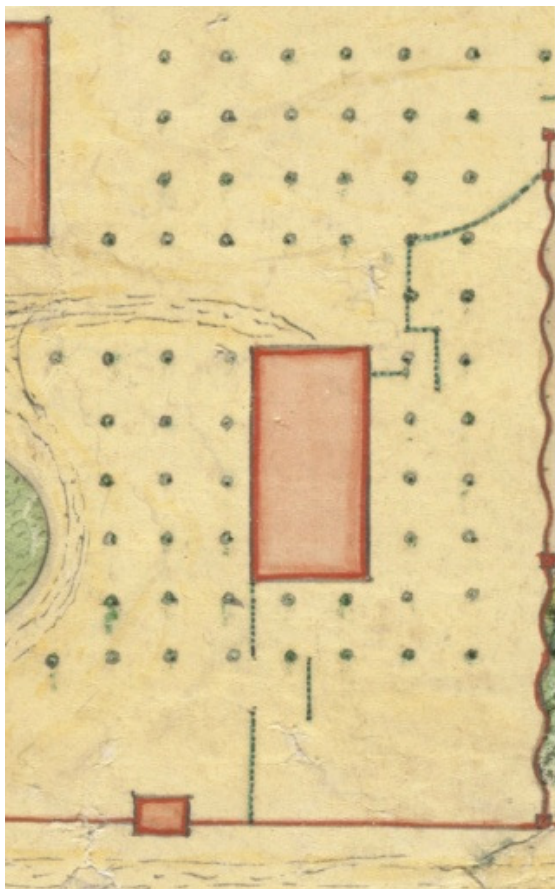
Afb. 3: Plattegrond Breeckesteyn, lustplaats van den wel.ed. gestr. heer mr. iacob Boreel Jansz.. Gravure van C. Philips Jacobsz. naar tekening van J.G. Michaël, 1772. Bron: C. Bertram, Noord-Hollands Arcadia (2005): 461 AKPG-57.



Afb. 4: Plattegrond Caarte waarin vertoont werd, de hofsteede Beekestijn, leggende in den Banne van Velzen. Getekend door de landmeter Jan Spruytenburgh, gedateerd 1742. Bron: Noord-Hollands Archief, Haarlem, 51-001855. Het noorden is rechts.

te zien op de kaart van Kennemerland uit ca. 1730. Op de kaart van 1772 bestaan alleen de lanen aan de noordzijde van de vijver nog (compartmenten 4 en 6), de zuidzijde heeft een andere invulling gekregen. Interessant op de kaart van 1742 is dat in compartiment 3 al de stijve slingerlanen en het centrale

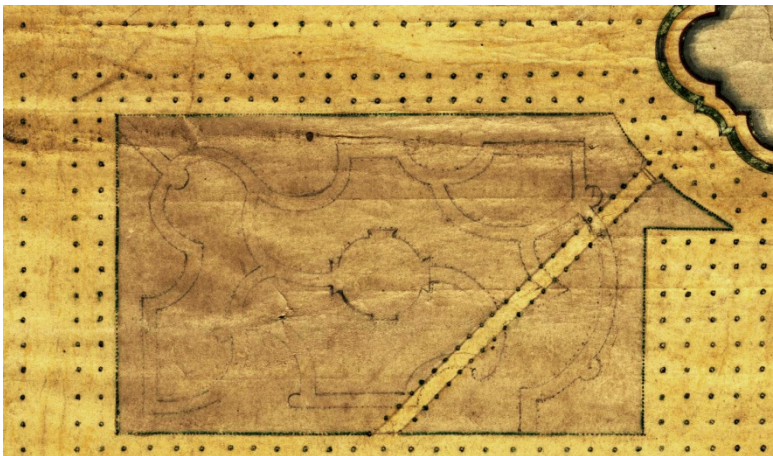
pleintje aangeduid zijn van het 'dwaalbos' dat we op de plattegrond van 1772 zien.



Afb. 5: Plattegrond van Beeckestijn van Jan Spruytenburgh uit 1742, detail met stalgebouw met hagen en de slangenmuur rechts.

De slingerlanen zijn kennelijk later getekend dan de rest van de kaart uit 1742: ze zijn met potlood geschetst en negeren de op de kaart ingetekende dwarslaan. Het centrale plein en de wegvoering van dit 'dwaalbos' verschillen in details van die op de kaart van 1772. Waarschijnlijk hebben we te maken met een ontwerp voor een nieuwe invulling die na voltooiing van de kaart is bedacht door of voor de nieuwe eigenaren Jacob Boreel en Agneta Margaretha Munter (1717-1761).

Het 'dwaalbos' in rococovormen zal kort na 1742 zijn ontworpen. Overeenkomsten met een 'dwaalbos' naar ontwerp van Adriaan Speelman op Huis te Manpad in Heemstede uit 1741 wijzen ook in deze richting.¹⁴ Compartment 5, zuidelijk van de middenas, vertoont in 1742 een ordening die overeenkomt met compartment 6 aan de overkant.



Afb. 6: Plattegrond van Beeckestijn van Jan Spruytenburgh uit 1742, detail van compartment 3 met potloodschets van het 'dwaalbos'.

In de kaart van 1772 is compartment 5 ingevuld met slingerpaden en open ruimte. Compartment 6 laat – voor zover we op het fragment van de kaart van 1742 kunnen zien – al dezelfde grote indeling met diagonaallaan en hakhout zien die in 1772 ook nog aanwezig is. Het driehoekige gedeelte met slingerpaden in de noordwestelijke hoek van compartment 6 ontbreekt op het kaartbeeld van 1772 en kan daarom niet worden vergeleken.

Conclusie

De plattegrond van Beeckestijn uit 1742, door landmeter Jan Spruytenburgh, laat waarschijnlijk de start zien van de nieuwe, informelere invulling van de toen al bestaande geometrische tuin. Het grootste gedeelte van de tuin lijkt leeg gehaald

te zijn. Alleen een kleinere voorloper van de menagerie, een bosquet op de plek van de latere bloemwaaier en de invulling van de compartimenten tussen kom en dwarswal zijn kennelijk gespaard. Maar ook deze restanten uit de tijd vóór 1742 verdwenen in de daarop volgende drie decennia. Een schets van het 'dwaalbos' laat vermoeden dat hier het eerste informele element ontstond. Een stilistische analyse ondersteunt deze inschatting.

Noten

¹ Plattegrond van 1772: Christian Bertram, Noord-Hollands Arcadia. Ruim 400 Noord-Hollandse buitenplaatsen in tekeningen, prenten en kaarten uit de Provinciale Atlas Noord-Holland. Haarlem en Alphen: 2005, 461, cat.nr. AKPG-57; over Beeckestijn en de landschapsstijl recentelijk: Heimerick Tromp, *De Nederlandse landschapsstijl in de achttiende eeuw*. Leiden: 2012, p. 213-221.

² Over J.G. Michael: C.S. Oldenburger-Ebbers, De tuinarchitectuur van Johann Georg Michael (1738-1800. *Bulletin KNOB* jg. 90 (1991), nr. 3, 73-79.; Wim Meulenkamp en Martin van den Broeke, Gärtner', leraar, en vrijmetselaar?. Nieuwe gegevens over Johann Georg Michael. *Cascade bulletin voor tuinhistorie* 18 (2009), nr. 1, 43-47..

³ Zie voor de tuinstijlen: Lucia Albers en Petra Doeve. *Landgoed Beeckestijn. Openluchtmuseum van de achttiende eeuwse tuin*. (Rapport in 2 delen van Albers Adviezen en DO Tuin en Landschap in opdracht van de Dienst Landelijk Gebied). Vreeland en Utrecht: 2009, deel 1, 9, p. 19-31.

⁴ Bertram, (2005): 442, cat.nr. AK-38, 443 cat.nr. AK-39 en 444 cat.nr. AK-40.

⁵ Bertram, (2005): 38, cat.nr. AP-24.

⁶ Bertram, (2005): 38, cat.nr. AP-25 en AP-26.

⁷ J. van Venetien, L.H. Kloek, Corinne Sieger. Beeckestijn. *Nederlandse Kastelen, nieuwe reeks*, deel 24. Zutphen: 1992. p. 11.

⁸ Jan Morren, *Kastelen en buitenplaatsen in Velsen. Deel 2: Driehuis en Velsersbroek*. Velsen, 2004, p. 116.

⁹ Zie annonces in *De Oprechte Haerlemsche Courant* van 6 maart 1770, 15 maart 1770, 7 april 1770 en van 14 april 1770.

Zie hierover: Jan Holwerda, *Beeckesteyn, geteekend* door Michael en *gegraveert* door Philips, *Cascade bulletin* 21 (2012) nr. 2, p. 43-46.

¹⁰ Noord-Hollands Archief Haarlem, aanvraagnummer 51-001855; (beeldbank fotonummer NL-HlmNHA_51001855); 680 x 637 mm.

¹¹ Jan Morren, (2004), p. 117.

¹² Zie voor de slangenmuur van Beeckestijn: B.H.J.N. Kooij, B. Olde Meierink. *Fruitmuren in Nederland. Studie over slangenburen, slingeren en andere historische experimentele leifruitmuren*. Zeist en Den Haag: 1987, p. 26 afb. 29, p. 55-57 met afb. 85-88.

¹³ Lucia Albers, e.a. *De restauratie van het park van Beeckestijn. Het bloembosquet*. (Rapport Albers Adviezen). Utrecht: 1996.

¹⁴ Lucia Albers, Beeckestijn revisited. in Arinda van der Does en Jan Holwerda (red.), *Tuingeschiedenis in Nederland. Veelzijdig erfgoed in 't groen*, Utrecht 2009 p. 99; Lucia Albers en Petra Doeve. *Landgoed Beeckestijn. Openluchtmuseum van de achttiende eeuwse tuin*. (Rapport in 2 delen van Albers Adviezen en DO Tuin en Landschap in opdracht van de Dienst Landelijk Gebied). Vreeland en Utrecht: 2009, deel 1, p. 23.